

Jacqueline Duurland

Filosofisch gestemd

Reflecties op het gevoelsleven

Boom – Amsterdam

Inhoud

Inleiding	7
1 Aangedaan gestemd	13
2 Rode <i>rage</i>	25
3 Naijvers delirium	37
4 Kruik of kathedraal	49
5 De slimme solist	61
6 Jubeljuichen	75
7 Perpetuum modefilé	89
8 Paniekvlees	103
9 Doe zelf normaal	115
10 Waardig wezen	129
11 Rouwmoedig	141
12 Einderzichten en -zuchten	153
13 Verovervriendschap	167
14 Met open ogen	181
15 Zensaties	193
16 Acteerprestaties	207
Selectie van geraadpleegde literatuur	220

Inleiding

‘Wie zegt dat de tijd voor de studie van de filosofie
nog niet is aangebroken, of dat die al voorbij is,
is als iemand die zegt dat de tijd voor het geluk er nog niet is
of er niet meer is.’ *Epicurus*

‘Zo heeft bijvoorbeeld mijn filosofie mij nooit iets opgeleverd,
maar ze heeft me wel veel bespaard.’ *Arthur Schopenhauer*

‘Vertaald in normale taal wordt een filosofische tekst
heel snel leeg.’ *Emil Cioran*

Zelfs wanneer je ervan uitgaat dat filosofie vooral gericht is op kennis, kun je er niet aan ontkomen om in die kennis ook iets van gevoel toe te laten. Hoe hard een wetenschap ook tracht te zijn, waardevrij is ze nooit. Toch zie je dat met name in de westerse filosofie het gevoel eeuwenlang zo veel mogelijk is weggeredeneerd, om zo dicht mogelijk bij objectieve kennis uit te komen. De wijsbegeerte wilde het liefst naadloos aanschurken tegen de wis- en natuurkunde om maar vooral serieus te worden genomen. In de oudheid was dit anders. Filosofen waren vaak wiskundigen, maar de ethiek, de leer van

het gelukke leven, gold niet slechts als onderdeel van de wijsbegeerte, maar als het eindpunt ervan. Kennis verwerven en logisch redeneren stonden in dienst van goed (samen)leven en juist handelen. In onze huidige tijd, waarin verlangen naar zingeving en verwarring omtrent moreel handelen opnieuw opgeld doen, zie je vanuit de filosofie meer interesse in emoties ontstaan. Zelfs in de academische wijsbegeerte hervinden emoties, zoals trots, afgunst en jaloezie, hun plek in traktaten over de menselijke natuur. In mijn ogen heeft dit twee effecten, die ik beide toejuich: de filosofie wordt als vak inclusiever en rijker, en de groep mensen die in de filosofie houvast, troost of plezier vindt, wordt groter. Om die groep ter wille te zijn probeer ik zo aansprekend en helder mogelijk te schrijven. Het Franse woord *essayer* betekent letterlijk ‘proberen’, en zo heeft Michel de Montaigne (1533-1592) in de zestiende eeuw het essay als literaire vorm het licht doen zien: als probeersels van een specifieke geest. Ook mijn essays zijn probeersels met een persoonlijke *touch*. Daarbij volg ik Aristoteles’ stelregel: ‘Aan de hand van het specifieke begrijpt men het universele.’

Wanneer we het over het begin van de westerse wijsbegeerte hebben, beginnen we in de regel met de presocraten, die zich al vóór Socrates en Plato in een hogere werkelijkheid verdiepten. In de aan hen voorafgaande eeuwen, waarin onze westerse literatuur een aanvang had genomen met de geschriften van Homerus en Hesiodus, speelden de goden van de Griekse mythologie een essentiële rol. De mythologische verhalen gaven houvast in een wereld die ook toen verwarrend was en uiteenlopende gevoelens opriep. Hoe moesten bliksemschichten of overstromingen worden geduid? Hoe om te gaan met ziekte en dood? De verwonderde, angstige mens bedenkt zijn goden

en aanbidt ze. Ooit waren stenen, bomen en rivieren vervuld van goddelijkheid, maar door de jaren heen werden de goden en hun mythen steeds meer naar het mensbeeld gekneed. Natuurverschijnselen, zoals rivieren en bliksemschichten, werden goden met armen, benen en levensverhalen. Dat Homerus de goden in zijn verhalen echter gevoelens van leedvermaak, jaloezie en onbedwingbare lust toekende, schoot bij sommige denkers toch echt in het verkeerde keelgat. Deze emoties stonden in het ondermaanse al in een kwaad daglicht, en filosofen vonden ze al helemaal niet passend voor een transcendente werkelijkheid. Er moest een verhevener verhaal te vertellen zijn. Het hogere zou zuiver, helder en edel moeten zijn, zodat je je eigen kleine mens-zijn kon overstijgen door je daarop te richten.

De presocratische filosoof Xenophanes van Colophon was een van deze denkers die aan het einde van de zesde eeuw voor Christus het woelige gevoelsleven van de goden niet langer konden aanzien. Xenophanes, een bereisde denker en dichter, merkte op dat 'alles wat bij de mensen schandelijk en verkeerd is' als gevolg van hevige emoties, door Homerus en Hesiodus aan de goden werd toegeschreven. Hem viel ook de antropomorfische verschijning van de goden op. Waar de Griekse goden eruitzagen als Grieken, compleet met sandalen, hadden Ethiopische goden een zwarte huid en een platte neus, terwijl de goden van de Thraciërs blauwe ogen en rood haar hadden. Xenophanes is op zoek naar een edeler godsbeeld, 'ongelijk aan mensen in lichaam en denken'. De tijd is aangebroken dat het wereldbeeld van de mens zich niet langer moet verlaten op godenverhalen, maar wordt geënt op de directe waarneming en logisch denken. Zo maakt de filosofie de keuze voor een empirischer en rationeler wereldbeeld. Emoties staan

Aangedaan gestemd

‘De rede is alleen de slaaf, en mag alleen de slaaf zijn,
van de hartstochten.’ *David Hume*

‘Het hart heeft zijn eigen redenen die de rede
niet kent.’ *Blaise Pascal*

‘Niets van enige betekenis in deze wereld is bereikt
zonder passie.’ *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*

Mensen zijn emotionele wezens. Zelfs de mensen die wij slechts kilheid en berekendheid toedichten, hebben een gevoelsleven. Wellicht missen zij moreel besef, compassie en verbeeldingskracht, als eigenschappen die ze in onze ogen tot volwaardig mens zouden maken. De ‘banaliteit van het kwaad’ en de ‘weerloosheid’ van ‘alles van waarde’ vormen de lenzen van de bril waarmee wij kijken. Het is bijzonder moeilijk om waarde vrij over gevoelens te spreken, maar toch is het interessant om meerdere perspectieven los te laten op wat wij onder de noemer ‘passies’, ‘emoties’ of ‘gevoelens’ tegenkomen in de literatuur en in ons dagelijks leven. Is dit dan nog wel filosofie, of gaan we de kant op van de psychologie?

Wanneer wij over het psychisch functioneren van de mens spreken, zijn wij geneigd om te rade te gaan bij theoretische beschouwingen over psychologie. Wanneer je echter naar algemene inzichten in de menselijke geest op zoek gaat en niet focust op specifieke gevallen, dan kan zeker ook de filosofie een waardevolle duit in het zakje doen. Als moeder van alle wetenschappen, waar in de negentiende eeuw de psychologie uit voortkwam als zelfstandige, op eigen benen staande jongeling, be vraagt de filosofie van oudsher de mens. De filosofische insteek geldt de manier waarop het dier dat mens heet zich verhoudt tot de wereld, de ander(en) en zichzelf. Om impliciete aannames ten aanzien van dat verhouden expliciet te maken en te bevragen, is een brede kennis van het denken relevant. Het gemoed betreft immers zowel gedachten als gevoelens, en deze zijn in ons innerlijk niet altijd gemakkelijk van elkaar te scheiden, als we dat al zouden willen.

Hoe moeilijk het is om verborgen vooronderstellingen, associaties en connotaties aan de oppervlakte te krijgen, zie je prachtig in het socratisch gesprek. Taal helpt het denken te laten verschijnen, maar heeft evenzo de kracht om te verbergen, zoals juristen en verzekeringsmaatschappijen heel goed weten. Hoe de samenhang van mens en wereld in een bepaalde cultuur of periode wordt verstaan is een ‘zijnsverstaan’ met algemene aannames, die niet zozeer privégevoelens – die bijvoorbeeld meespelen bij connotaties – observeert. Zowel de psychologie als de filosofie nemen de manier waarop je je als mens tot de wereld verhoudt in beschouwing, hoe je uitstaat naar je *Umfeld*. Je zou kunnen zeggen dat de filosofie het meer zoekt in algemene beschouwingen, gericht op periodes in de tijd of met het oog op cultuurverschillen, terwijl de psychologie in het subject duikt, om vervolgens echter, via het classifi-